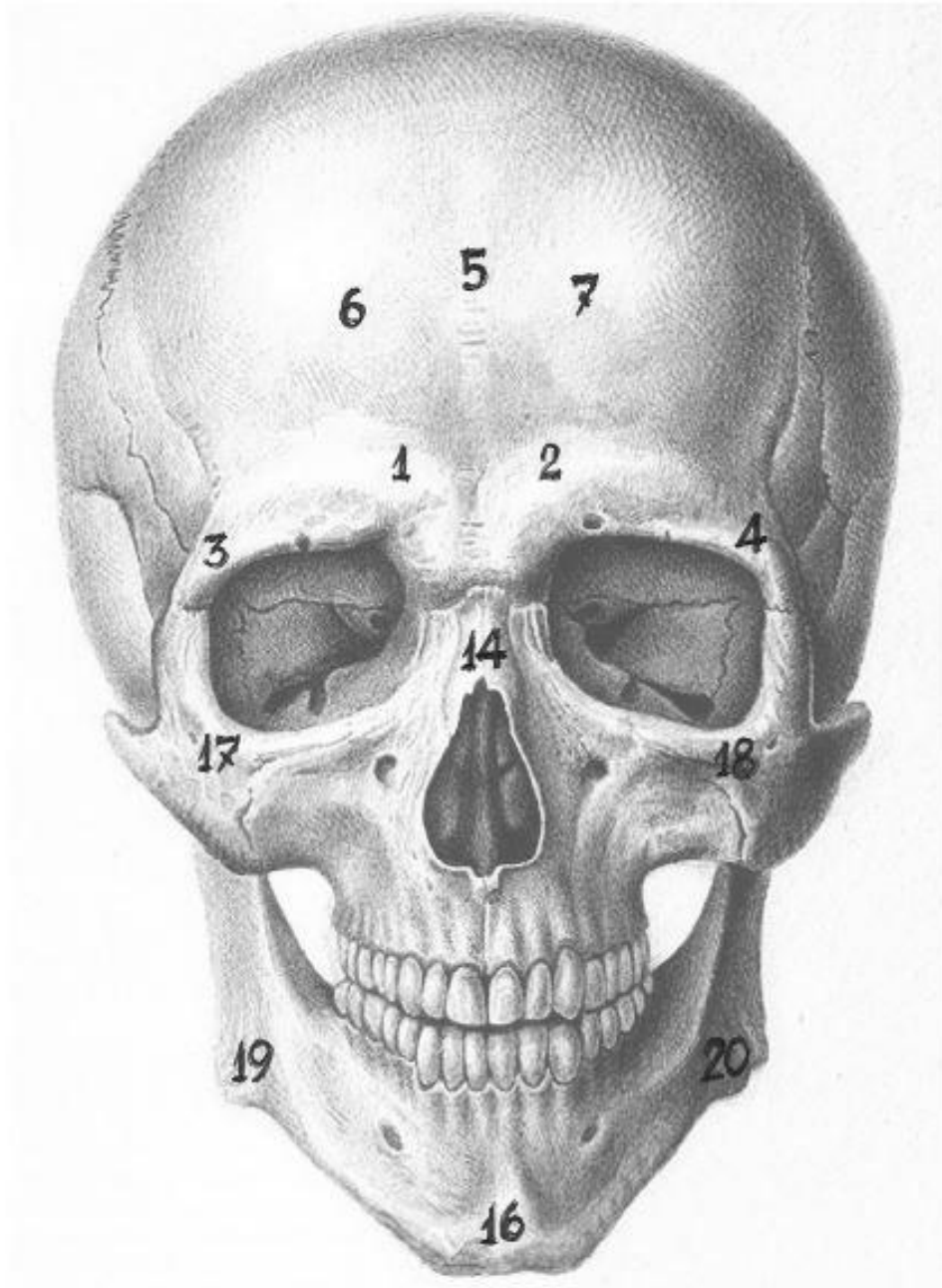

Тетяна Прокопович
Тетяна Галькун

«ЖИВОПИС, РИСУНОК, СКУЛЬПТУРА»

**методичні вказівки до виконання практичних завдань з освітніх
компонентів: «Живопис», «Рисунок» «Скульптура»**

**Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет культури і мистецтв
Кафедра образотворчого мистецтва**

**Тетяна Прокопович
Тетяна Галькун**

«ЖИВОПИС, РИСУНОК, СКУЛЬПТУРА»

методичні вказівки до виконання практичних завдань з освітніх компонентів: «Живопис»,
«Рисунок» «Скульптура»

**Луцьк
2022**

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 10 від 21 червня 2022 року).

Рецензенти:

Балбус Т.А. – заслужений майстер народної творчості, доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.;

Тарасюк І. І. – кандидат архітектури, голова Волинського осередку Львівського відділення спілки дизайнерів України, доцент кафедри образотворчого мистецтва факультету культури і мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Прокопович Т. А., Галькун Т. Д.

«Живопис, Рисунок, Скульптура»: методичні вказівки до виконання практичних завдань з освітніх компонентів: «Живопис», «Рисунок» «Скульптура» / Т.А. Прокопович, Т. Д.Галькун – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. – 31 с.

Методичні вказівки до виконання практичних завдань з освітніх компонентів «Живопис», «Рисунок», «Скульптура» розроблені відповідно до стандарту освітньо-професійної програми підготовки здобувачів ступеня бакалавра і спрямований на поглиблене вивчення правил та прийомів створення зображення голови людини, черепа людини, а також більш детального вивчення анатомічно-конструктивної схеми пластичних форм деталей обличчя об'ємної скульптури. Представлений матеріал сприятиме кращому закріпленню і розумінню здобувача першого бакалаврського рівня антропоморфних форм, допоможе правильно будувати голову людини у складних ракурсах, розвиватиме об'ємно-просторову уяву і образне мислення.

Методичні вказівки розроблені відповідно до тем програм з таких освітніх компонентів: «Живопис», «Рисунок», «Скульптура».

Мета видання – надати методичну допомогу науково педагогічним працівникам і здобувачам ступеня бакалавра у проведенні і вивченні освітніх компонентів «Живопис», «Рисунок», «Скульптура».

Для науково педагогічних працівників і здобувачів ступеня бакалавра напряму підготовки 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація».

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Анатомічні характеристики голови людини	5
2. Кістки голови. Будова черепа.....	8
3. Схема побудови голови враховуючи основні кісткові виступи обличчя.....	13
4. М'язи обличчя і шиї.....	18
5. Рот.....	20
6. Ніс.....	22
7. Вуха.....	24
8. Око	26
9. Рекомендована література	28

ВСТУП

Невід'ємною складовою освіти художників є базове академічне підґрунтя, вміння користуватися лінійно-конструктивною побудовою. У робочих програмах дисциплін «Живопис», «Рисунок», «Скульптура» передбачено зображення людини, написання портрету, людського тіла, ліплення голови людини, губ, носа, ока та ін.. Так як, одним з найбільш складних об'єктів зображення і ліплення є голова людини, тому, щоб правильно її відобразити на полотні чи у пластичній формі, необхідно мати доволі відчутний багаж знань і практичних навичок. Зображення голови людини у рисунку, чи написання портрету у живописних полотнах, або ж ліплення голови з глини потребує вивчення анатомічних закономірностей будови кісток і м'язів. Ці знання допоможуть здобути вміння правильно виконувати конструктивну побудову голови і її деталей на двомірній площині – полотні, папері чи у об'ємній скульптурі.

Загальна форма голови визначається її анатомічною основою – будовою кісток і м'язів. Тільки вивчаючи і аналізуючи анатомію голови, можна правильно її побудувати як на площині, так і у пластичній формі. Адже, незалежно від індивідуальних рис людей, анатомічна структура, яка складається з кісток черепа і м'язів, лишається однаковою для всіх.

Форма голови, тобто черепа, підпорядковується основним законам перспективи і сприймається як об'ємний предмет, який має ширину, висоту і довжину. Відображаючи форму голови необхідно знати пластичну анатомію, закономірності перспективного скорочення, пропорції, без цього знання не можливо правильно намалювати чи голову людини, зробити скульптуру і передати портретну схожість. Аналіз загальної форми відштовхується від одночасного дослідження м'язових утворень на черепі – конструктивно-анатомічній основі. Тому, череп, як основа конструкції голови людини – є те, з чого повинна починатися будь яка побудова рисунку, живопису чи ліплення.

Знання конструктивної схеми побудови черепа і м'язів допоможе студентам правильно відобразити голову людини, деталі обличчя у складних ракурсах і перспективних скороченнях, також сприятиме уникненню механічного змальовування, натомість, сприятиме розвитку об'ємно-просторового мислення.

1. АНАТОМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГОЛОВИ ЛЮДИНИ

Одна з самих складних анатомічних форм людського тіла є голова. Саме форма голови, лицева частина, міміка, вираз обличчя, правильне перспективне скорочення – це те на чому базується портретна схожість. Форма голови залежить від форми кісткової основи – черепа, а також від об'єму м'язів, які розміщені на йому.

Якщо порівнювати між собою кілька людських черепів, то вони відрізняються за формою – одні більш видовжені в тім'яній частині, інші видовжені доверху, ще інші – більш розвинуті у лицевій і лобній частині.

Якщо розглянути кісткові утворення лицьової частини черепа, то побачимо, що найбільш великими кістками лицьової частини черепа є верхньощелепні (парні), виличні (парні) і нижньощелепні (непарні) кістки.

Саме середню поверхню обличчя утворюють верхньощелепні кістки. Вони розташовуються між очними западинами і місцем для верхніх зубів, нагадуючи за формою тригранну призму.

Нижні надочномкові краї утворюються також кістками верхньої щелепи. При цьому вони загинаються всередину очної впадини в області перенісся, а їх лобові відростки, прямуючи вгору, з'єднуються з лобовою кісткою.

По середині верхньощелепної кістки, з обох сторін одночасно лобові відростки беруть участь в утворенні носових стінок – кісткової основи носа. Спинку носа утворюють парні носові кістки, які зверху з'єднуються. Краї носових стінок кісткової основи носа разом з носовими кістками утворюють грушоподібний носовий отвір.

Нижня щелепна кістка має особливе значення для пластики обличчя. На відміну від інших кісток черепа ця кістка є рухомою і відділена від черепа суглобовою головою. Її форма створює кут і обрис нижньої частини обличчя.

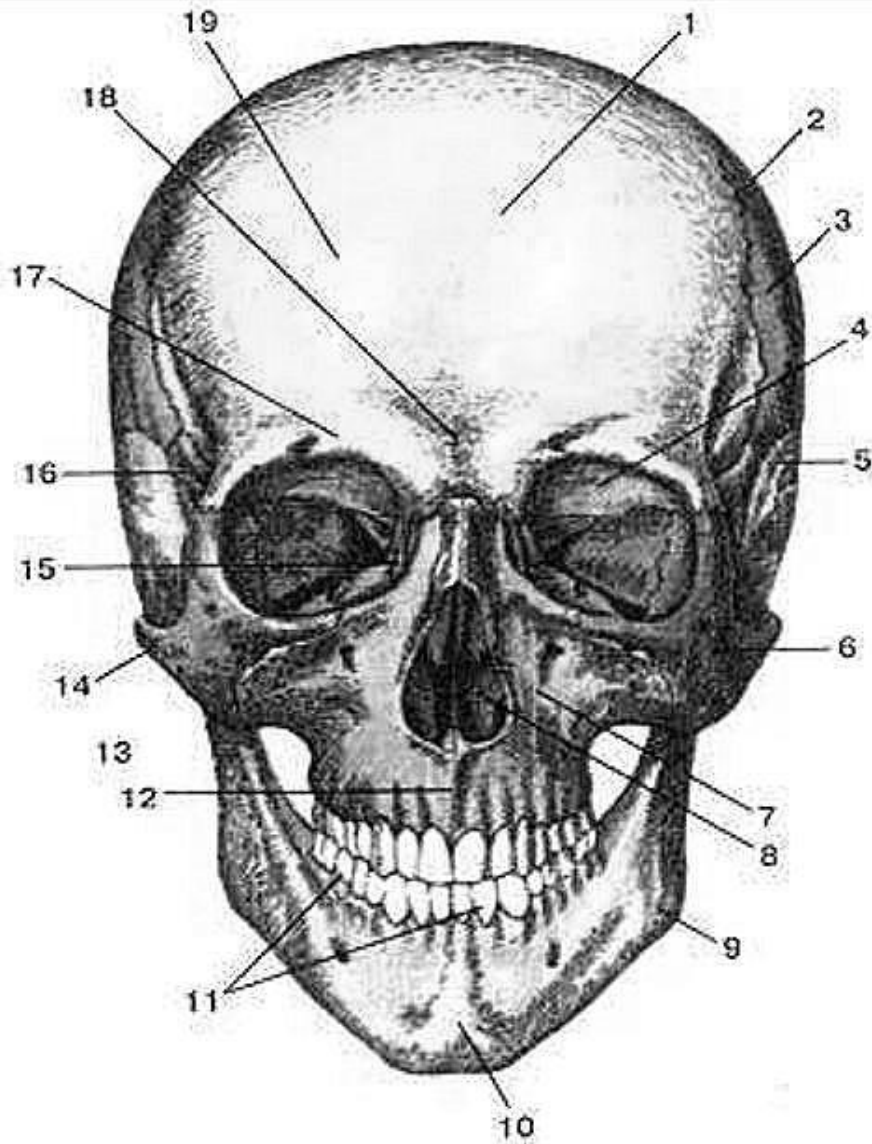

Рис. 1 – Вигляд у фас

1 – лобна кістка; 2– вінцевий шов; 3– тім'яна кістка; 4 – очні впадини; 5– луска скроневої кістки; 6 – вилична кістка; 7 – верхня щелепа; 8 – грушоподібний отвір; 9 – нижня щелепа; 10 – опуклість підборіддя; 11– зуби нижньої щелепи;

12– шов верхньої щелепи ; 13– носова кістка; 14 – вилична дуга; 15– слізна кістка; 16 – велике крило клиноподібної кістки; 17– надбрівна дуга; 18– надперенісся; 19-лобний бугор.

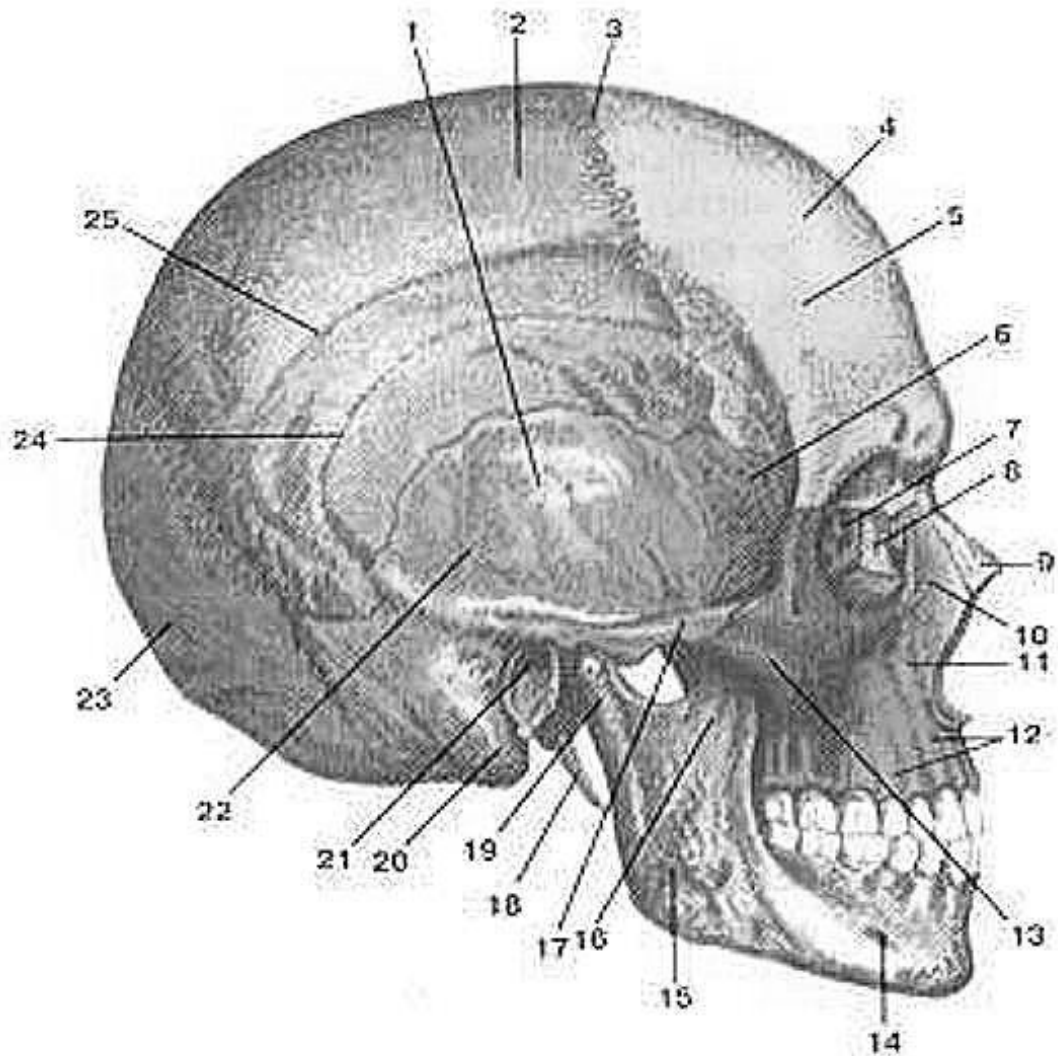

Рис. 2 – Вигляд збоку

1 – скронева кістка; 2– тім'яна кістка; 3– вінцевий (зубчастий) шов; 4 – лобна кістка; 5– лобний бугор; 6 – велике крило клиноподібної кістки; 7– очні впадини; 8 – слізна кістка; 9 – носова кістка; 10–відросток верхньої щелепи; 11– верхня щелепа; 12– альвеолярні підвищення верхньої щелепи; 13– вилична кістка; 14– підборіддя отвір; 15 – горбистість нижньої щелепи; 16 – вінцевий відросток нижньої щелепи; 17– вилична дуга; 18– шилоподібний відросток; 19 – суглобовий відросток нижньої щелепи; 20– соскоподібного відросток скроневої кістки; 21– зовнішній слуховий прохід; 22– луска скроневої кістки; 23– потилична кістка; 24– нижня скронева лінія; 25– верхня скронева лінія

2. КІСТКИ ГОЛОВИ. БУДОВА ЧЕРЕПА

Череп формується двома відділами: лицева частина (скелет обличчя) – утворюється верхньою і нижньою щелепою і очними впадинами, а також другим відділом – черепною коробкою, яка має форму кулі.

Черепну коробку формують вісім кісток, що утворюють порожнину, в якій міститься головний мозок. Мозкова частина черепа людини включає в себе такі зовнішні кістки:

- 1) лобну кістку;
- 2) дві тім'яні кістки;
- 3) дві скроневі кістки;
- 4) клиноподібна (або основна) кістка;
- 5) потиличну кістку;
- 6) решітчаста кістка.

Кожна з кісток має свої анатомічні особливості, на які повинен зважати художник.

Лицева частина скелету обличчя формується:

- 1) верхньою щелепою;
- 2) нижньою щелепою;
- 3) виличною кісткою;
- 4) двома носовими кістками.

Таким чином, варто запам'ятати, що череп формується парними і непарними кістками.

Лобна кістка утворює передній відділ черепної коробки, формує пластику лоба і його форму і розмір. На передній частині лобу є два виступи – це надбрівні дуги, під ними надочноямковий край очних западин. Саме верхні краї очних западин формуються лобною кісткою. В свою чергу очні впадини знизу обмежені носовою і двома виличними відростками. Між надбрівними дугами міститься поглиблення – перенісся. Передня, верхня і дві бічні поверхні лобової кістки плавно з'єднуються у точках лобових горбів – це зауважити художникам, так як, при яскравому освітленні саме в цих місцях утворюються відблиски.

Тім'яна кістка має чотири кути – перший примикає до парної тім'яної та лобової кістки; другий – до парної тім'яної і потиличної; третій – до скроневої і потиличної; четвертий до скроневої і клиновидної кістки.

Верхня, бічна і задня частини поверхні тим'яної кістки плавно сходяться в її центрі, утворюючи характерний виступ – купол черепа.

Знизу і ззаду закриває череп потилична кістка. Ця кістка має форму раковини і формується чотирма частинами: основною, лусковидною і двома бічними. Потиличний отвір знаходиться на нижній частині потиличної кістки. Там же знаходиться війна ямка і два суглобних відростки для з'єднання з першим шийним хребцем – атлантом. Через потиличний отвір проходить спинний мозок.

На бічних поверхнях черепа, між потиличною, тим'яною і клиновидною кістками знаходиться парна скронева кістка. Вона має неправильну форму у вигляді диску. В середині парної скроневої кістки знаходиться зовнішній слуховий прохід, перед яким розміщений слуховий відросток. Слуховий відросток, в свою чергу, утворює виличну дугу з'єднуючись з виличним відростком. Трішки нижче слухового відростку розміщена суглобна ямка нижньої щелепи. Позаду слухового проходу знаходиться сосцеподібний відросток, до його кріпиться грудино-ключичний м'яз. Передня частина основи черепа формується клиновидною кісткою, яка заходить на дні скроневої западини.

У побудові основи черепа беруть участь також клиноподібна і решітчаста кістки, проте, вони не виступають на поверхню, тому не пов'язані з роботою художника.

На поверхні лобової кістки є різні опуклості, гребені і відростки і западини, художнику варто вивчити їх. Над скронями, по обидва боки чола, видно скроневі лінії, які відмежовують скроневі западини,

Лицевий відділ черепа формується за рахунок продовження вперед і донизу мозкового відділу. Лицевий відділ складається з 14 кісток. З них 13 не рухомі а одна рухома – це нижньощелепна кістка. Всі кістки доволі дрібні і рельєфні. Нижня щелепа виконує жувальну функцію. Верхня щелепа – це велика кістка, яка формує носовий та ротовий отвори, а верхньою своєю частиною формує краї очних западин. Верхня щелепа складається з тіла і чотирьох відгалужень – лобного, виличного, альвеолярного і піднебінного. Нижній край верхньої щелепи переходить в альвеолярний відросток, на якому розташовується 16 зубів. ***Верхня щелепа формує розміри, форму, та висоту обличчя людини.***

Носова кістка формується двома парними, невеликими чотирикутними кісточками, які з'єднуються по середній лінії і разом верхньою щелепою

утворюють грушоподібний отвір. *Саме величина і форма носових кісток, а також вигин відростку визначають пластику носу.*

Вилична кістка зверху формує край очних западин, а знизу – з'єднується з верхньою щелепою. Це щільне підвищення на черепі, що має форму неправильного чотирикутника. Також, вилична кістка, разом з виличним відростком скроневої кістки утворює виличну дугу – місце де кріпляться м'язи та з'єднання. *В свою чергу, саме вилична кістка визначає форму обличчя, расові та національні ознаки людини, та тип обличчя. Якщо кістка опукла, то це робить обличчя широким, якщо плоска – обличчя вузьке.*

Очні впадини призначені для очних яблук – це заглиблення, які формуються з п'яти кісток і мають форму складної чотиригранної піраміди. На стінка очних западин є рвані заглибини для зорового нерву. Форма очних западин бувають різні – більш, або менш округлими. А щодо розміщення, то зазвичай очні впадини мають великий нахил під тупим кутом по відношенню одна до одної, проте, інколи розміщуються під незначним нахилом, або майже горизонтально.

Нижня щелепа, за допомогою суглобу, прикріплена до скроневої кістки має форму підкови і складається з тіла і двох відгалужень. Спереду вона має виступ – підборіддя, а з заду кут нижньої щелепи переходить у пластинку з двома відросткам: суглобним (з'єднується зі скроневою кісткою), та вінцевий (для кріплення жувального пучка скроневого м'язу). Нижня щелепа містить 16 лунок для зубів і у нормі 16 зубів.

Будова черепа

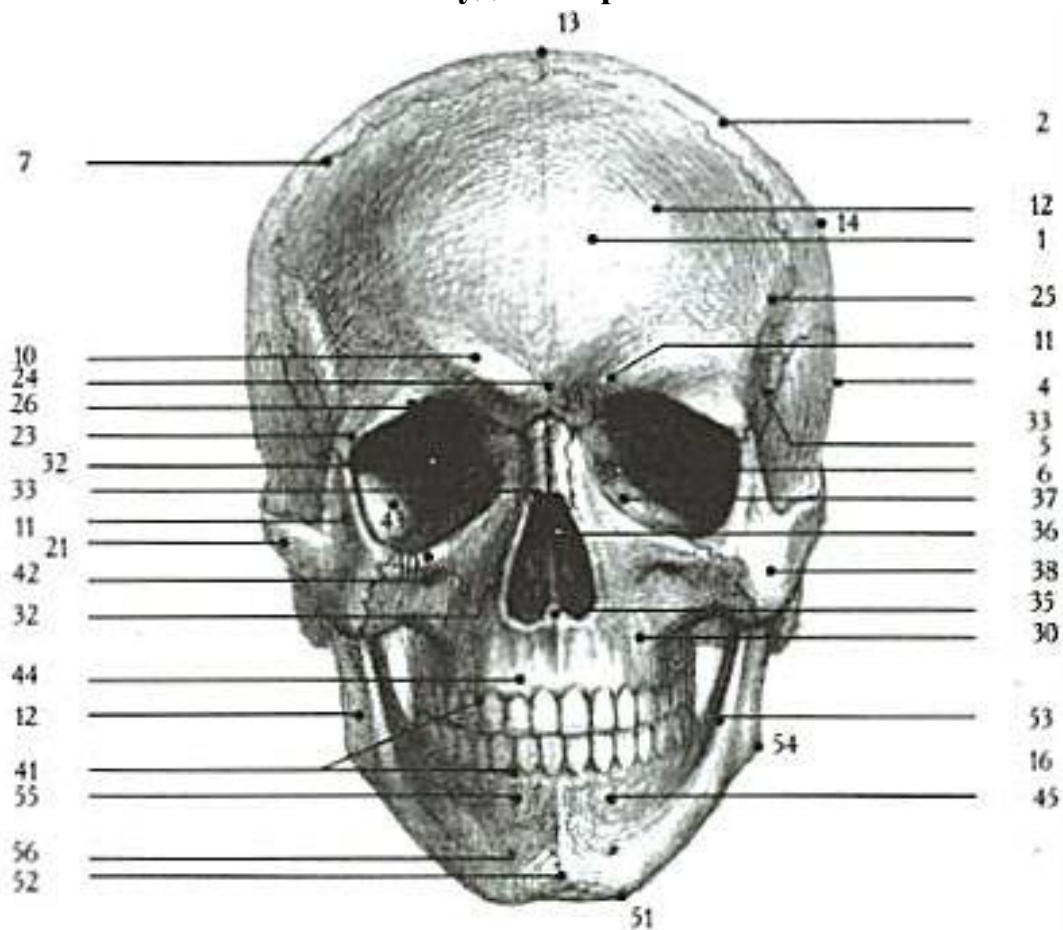

Рис. 3. Кістки черепа у фас

1 – лобова кістка; 2 – тім'яна кістка; 4– скронева кістка; 5 – клиноподібна кістка; 6 – решітчаста кістка; 7 – вінцевий шов; 10 – надбрівні дуги; 11 – надбрівні горби; 12 – лобні горби; 13 – тім'яне підвищення; 14 – тім'яні горби; 21– соскоподібний відросток; 22 – виличний відросток скроневої кістки; 23 – виличної відросток лобової кістки; 24 – надперенісся; 25 – скронева лінія; 26 – надчочномковий край; 30 – верхньощелепна кістка; 31 – піднебінна кістка; 32 – лобові відростки бічних стінок носа; 33 – носові кістки; 34 – перенісся; 35– носова ость; 36 – грушоподібний отвір носа; 37 – слізна кістка; 38 – вилична кістка; 39 – лобовий відросток виличної кістки; 40 – підочний край; 41 – альвеолярний відросток; 42 – ямка; 43–поверхня очної впадини; 44 – луночкова дуга верхньощелепної кістки; 45 – нижньощелепна кістка; 46 – тіло нижньощелепний кістки; 47 – гілка нижньощелепний кістки; 49 – суглобовий відросток; 51 – горбок підборіддя; 52 – підвищення підборіддя; 53 – коса лінія нижньощелепної кістки; 55 – луночки; 56 – отвір підборіддя.

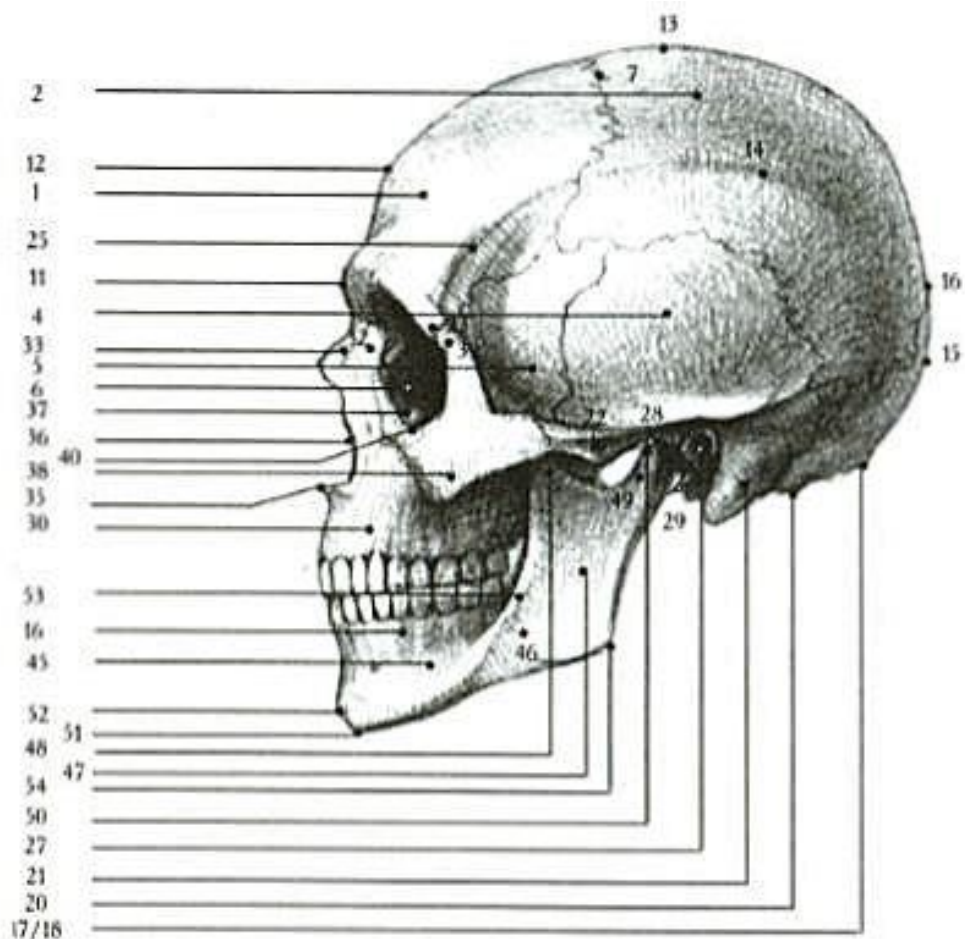

Рис. 4. Кістки черепа у профіль

1 – лобова кістка; 2 – тім'яна кістка; 4– скронева кістка; 5 – клиноподібна кістка; 6 – решітчаста кістка; 7 – вінцевий шов; 10 – надбрівні дуги; 11 – надбрівні горби; 12 – лобні горби; 13 – тім'яне підвищення; 15 – потиличний бугор; 16 – потилична луска; 17/18 – зовнішнє потиличне підвищення ; 20 – потиличний мищелок; 21– соскоподібний відросток; 22 – виличний відросток скроневої кістки; 23 – виличної відросток лобової кістки; 25 - скронева лінія; 27 – зовнішній слуховий отвір; 28 – суглобова ямка нижньощелепний кістки; 30 – верхньощелепна кістка; 33 – носові кістки; 35– носова ость; 36 – грушоподібний отвір носа; 37 – слізна кістка; 38 – вилична кістка; 40 – підочний край; 45 – нижньощелепна кістка; 46 – тіло нижньощелепної кістки; 47 – гілка нижньощелепної кістки; 48 – вінцевий відросток; 49 – суглобовий відросток; 50 – суглобова головка; 52 – підвищення на підборідді; 53 – коса лінія нижньощелепної кістки; 54 – кут нижньощелепної кістки.

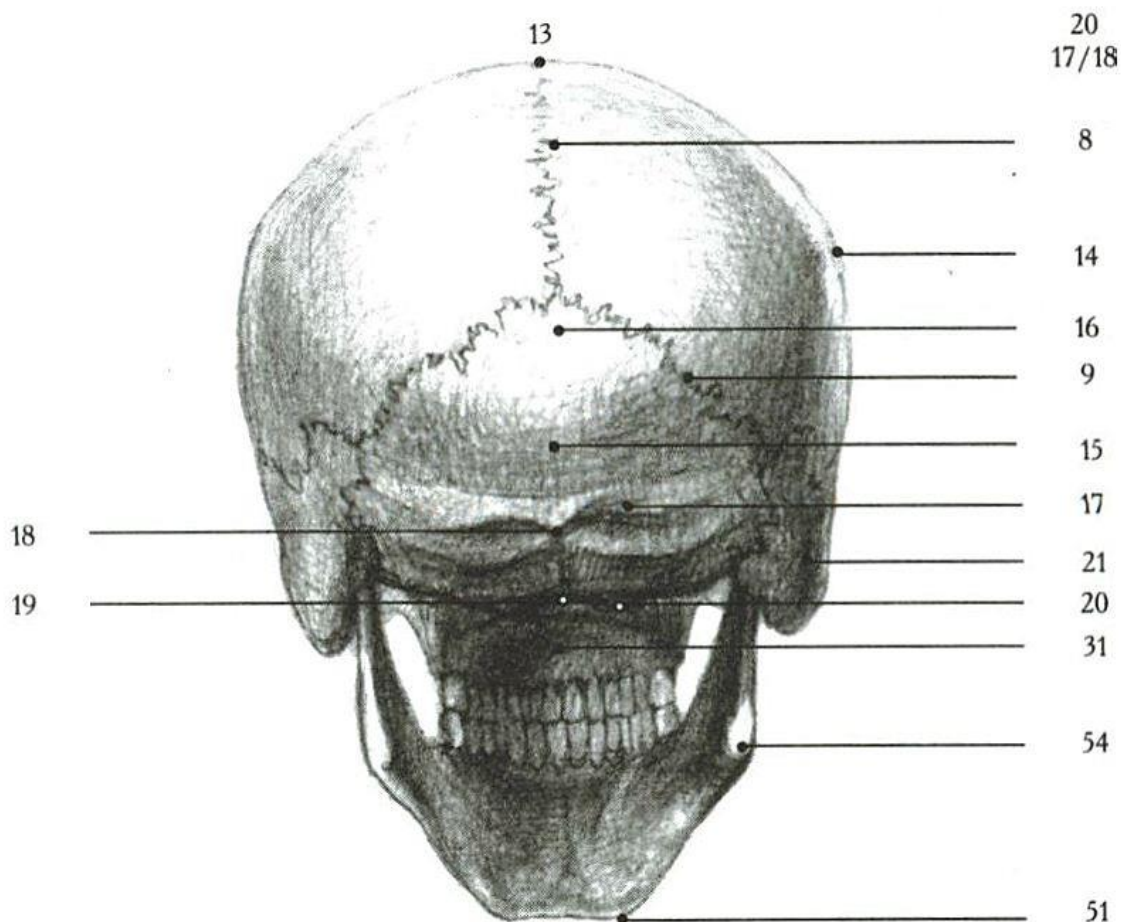

Рис. 5. Кістки черепа (затиллок)

8 – стрілоподібний шов; 9 – лямдноподібний шов; 14 – тім'яні горби; 15 – потиличний бугор; 16 – потилична луска; 17 – верхня шийна лінія; 18 – зовнішній потиличний пагорб; 19 – великий потиличний отвір; 20 – потиличний мищелок; 21 – соскоподібного відросток; 31 – піднебінна кістка; 51 – горбок підборіддя; 54 – кут нижньощелепної кістки.

3. СХЕМА ПОБУДОВИ ГОЛОВИ ВРАХОВУЮЧИ ОСНОВНІ КІСТКОВІ ВИСТУПИ ОБЛИЧЧЯ

Першим етапом побудови голови є обов'язкове визначення індивідуального положення кісткових виступів. Це дозволить художнику вловити неповторність загальної форми голови, яка властива кожній людині.

Рельєфність кісткових виступів буває доволі різко виражена. Це особливо помітно у чоловіків похилого віку. Мало помітність рельєфності кісткових виступів притаманна жінкам, юнакам і дітям. Але не варто це брати за правило, так як буває, що рельєф чоловічої голови мало помітний, а в

жіночій, навпаки – яскраво виражений. Тому, художник, малюючи чи ліплячи голову, повинен пам'ятати про наявність анатомічних кісткових виступів і відобразити їх рельєфність в тій мірі, в якій вони притаманні саме для даної моделі.

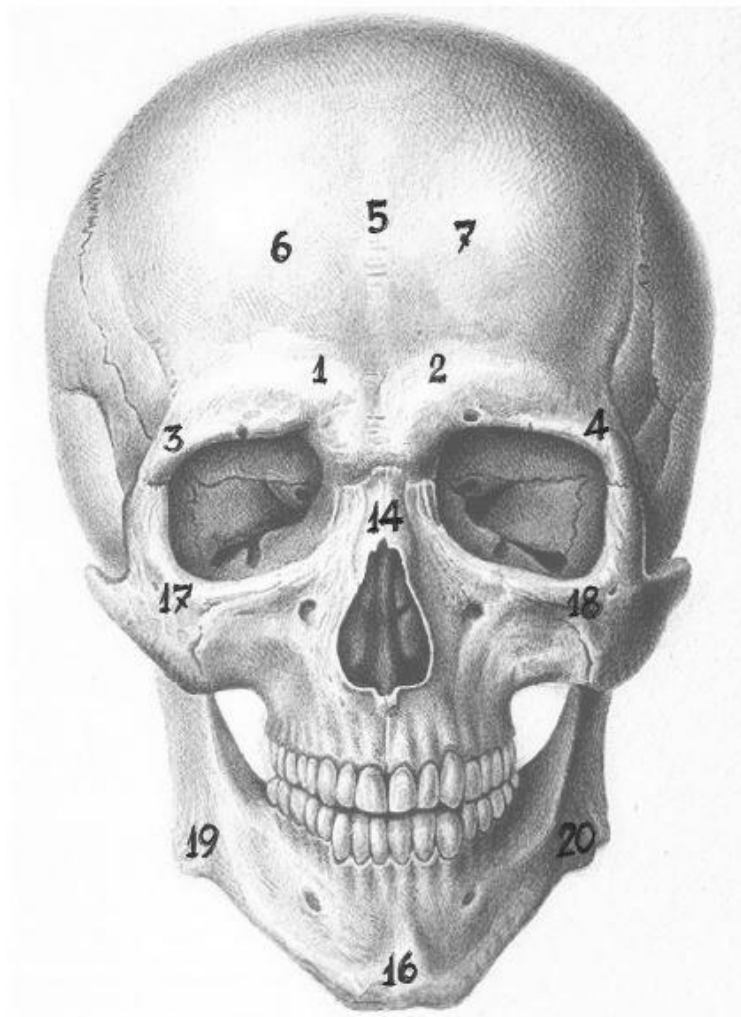

Рис. 6 - Схема основних кісткових виступів

1, 2 – центральні виступи надбрівних дуг; 3,4 – бічні виступи надбрівних дуг; 5 – виступ центрального шва; 6, 7 – лобові горби; 8, 9 – виступи скроневих ліній; 10, 11 – тім'яні виступи; 12 – потиличний виступ; 13 – вінцевий виступ; 14 – передній виступ носової частини; 15 – виступ в зчленуванні носа з верхньою щелепою; 16 – виступ підборіддя; 17, 18 – виличні виступи; 19, 20 – зовнішні нижньощелепні кісткові виступи; 19, 20 – зовнішні нижньощелепні кісткові виступи.

Варто зауважити, що на черепній коробці спостерігається ще один виступ – це тім'яний підйом черепної коробки, яким визначається ступінь скатів до лобових горбах і до потиличної кістки.

При малюванні з натури велике значення місце, звідки художник спостерігає натуру. Вид натури змінюється залежно від ракурсу.

Нижче розглянуто основні положення (повороти) голови та особливості побудови їх зображення.

Побудова зображення голови натури у положенні фронтально.

Голова натури у фас, фронтально. Положення голови на рівні очей художника. Зображуючи симетричні форми голови – лоб, овал обличчя, ніс, губи, підборіддя, студент повинен малювати одночасно праву і ліву частини. Лінії надбрівних дуг, основи носа та підборіддя, а також лінії розрізу очей та рота будуть прямими та горизонтальними. Лінія розрізу очей проходить через слезовичок та зовнішні куточки очей, а точніше – по шву, що з'єднує вилицю і скроневу кістки. Лінія розрізу рота проходить межі верхньої і нижньої губ.

Голова натури у фас, вид знизу. При побудові зображення голови в ракурсі (у скороченні) конструктивні лінії надбрівних дуг, основи носа та підборіддя мають бути округлими та своїми вершинами звернені вгору. Низ вушної раковини опуститься нижче за основу носа. Відкриються (будуть видно) нижні площини надбрівних дуг, нижні площини носа та підборіддя. Лінія розрізу очей опуститься до горбинки носа. Профільна лінія, як і раніше, залишається прямою.

Голова натури у фас, вид зверху. При побудові зображення голови в ракурсі (вид зверху) конструктивні лінії надбрівних дуг, основи носа, підборіддя, розрізу очей та рота будуть округлими та зверненими донизу. Низ вушної раковини буде вище за основу носа. Нижні майданчики носа, надбрів'я та підборіддя сховаються. Профільна лінія, як і раніше, залишається прямою.

Побудова зображення голови натури у тричетвертному повороті.

Голова натури на рівні очей художника. При зображенні голови в тричетвертному повороті лицьова частина голови має бути зображена в перспективі – одна половина з більшим скороченням. Інша – у меншому

скороченні. Однак лицьову частину голови треба зображувати одночасно – праву та ліву половини – симетрично. Наприклад, намічаючи обрис дальшої щоки, одночасно намічаємо лінією і форму ближньої щоки, тобто повторюємо в дзеркальному відображенні лінію обрису дальньої щоки. Конструктивні лінії надбрівних дуг, розрізу очей, основи носа, розрізу рота та основи підборіддя – прямі та горизонтальні.

Голова природи вище за рівень очей художника. При такому положенні голови конструктивні лінії – лінії надбрівних дуг, розрізу очей основи носа, розрізу рота та основи підборіддя варто малювати дещо вигнутими та спрямованими вгору. Малюючи голову в такому положенні, студенти часто порушують закони перспективи та зображують її у зворотній перспективі. При цьому положенні голови око, яке ближче до нас, завжди буде вище віддаленого, а лінії надбрівних дуг, розрізу очей, основи носа та розрізу рота в міру віддалення від нас опускатимуться. Це дуже легко довести. Уявімо, що замість голови перед нами знаходиться простий куб. На «лицьовій» стороні намітимо нашу схему голови, за законами перспективи. Таким чином, видно, що око, віддалене від нас нижче. Профільна лінія буде вигнута. Нижні площини надбрів'я, носа та підборіддя будуть добре видно. Кінчик носа буде вищий за лінію основи носа.

Голова природи нижче за рівень очей художника. При побудові зображення голови нижче за рівень наших очей конструктивні лінії надбрівних дуг, розрізу очей, основи носа, губ та підборіддя будуть округлої форми та звернені донизу. Кінчик носа за такого положення буде нижче лінії основи носа. Лінія розрізу очей наблизиться до лінії надбрівних дуг. Лицьова частина голови значно скоротиться, а верхня частина черепної коробки збільшиться. Профільна лінія залишається трохи вигнутою.

Побудова зображення схеми голови природи в профіль.

Голова природи на рівні очей художника. При малюванні голови у профіль студент повинен контролювати конструкцію, об'єм і не обмежуватись лише площинним зображенням – силуетом. При цьому є помилкою змальовування силуету голови, не думаючи про обсяг черепної коробки. Застосування лінійно-конструктивної схеми допомагає уникнути цього. Намічаючи лицьову частину голови лініями, художник повинен пам'ятати і про ту частину голови, яку не видно. Таким чином він зможе розглядати голову як об'ємну реальну форму.

Голова натури вище за рівень очей художника. Зображення в профіль голови, яка знаходиться вище за рівень наших очей, досить просте. При такому положенні голови художнику легше вловити конструктивні особливості голови, а також перспективні скорочення. Спостерігаючи за лінією надбрівних дуг, студент легко зможе помітити, що око, звернене до нього, буде вище за невидиме. Те саме виявляється при зображенні ніздрів, куточків губ, щелепної кістки. На малюнку треба підкреслити нижні майданчики надбрів'я, носа, підборіддя.

Голова натури нижче за рівень очей художника. У цьому положенні конструктивні лінії надбрівних дуг, основи носа, розрізу рота будуть звернені донизу.

Після побудови основних ліній в рисунку, живописі і скульптурі важливим є врахування м'язової структури. Тому варто розглянути більш детальну будову м'язової структури обличчя, структура і обриси яких впливають на схожість натури.

4. М'ЯЗИ ОБЛИЧЧЯ І ШИЇ

М'язи обличчя і шиї можна поділити на дві групи: ті, які прикріплюються до кісток з обох сторін і друга група – ті, які прикріплюються одним кінцем до кістки, а іншим – до фасції під шкірою.

М'язи поділяють на сім груп:

- 1) жувальні м'язи;
- 2) черепні м'язи;
- 3) вушні м'язи;
- 4) очноямкові м'язи;
- 5) м'язи повік;
- 6) м'язи носа;
- 7) губні м'язи.

Група жувальних м'язів. До неї відносяться:

- 1) скроневі;
- 2) власне жувальні м'язи;
- 3) зовнішні крилоподібні;

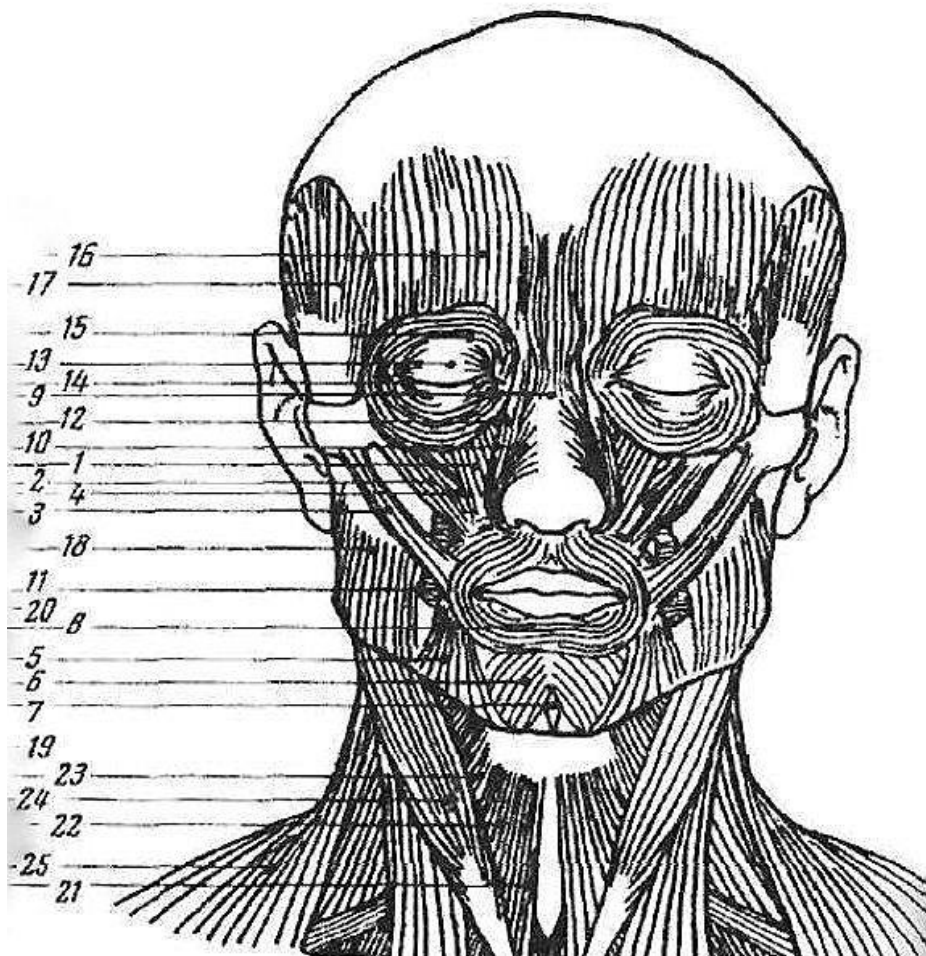

Рис.7 М'язи обличчя і шиї у фас

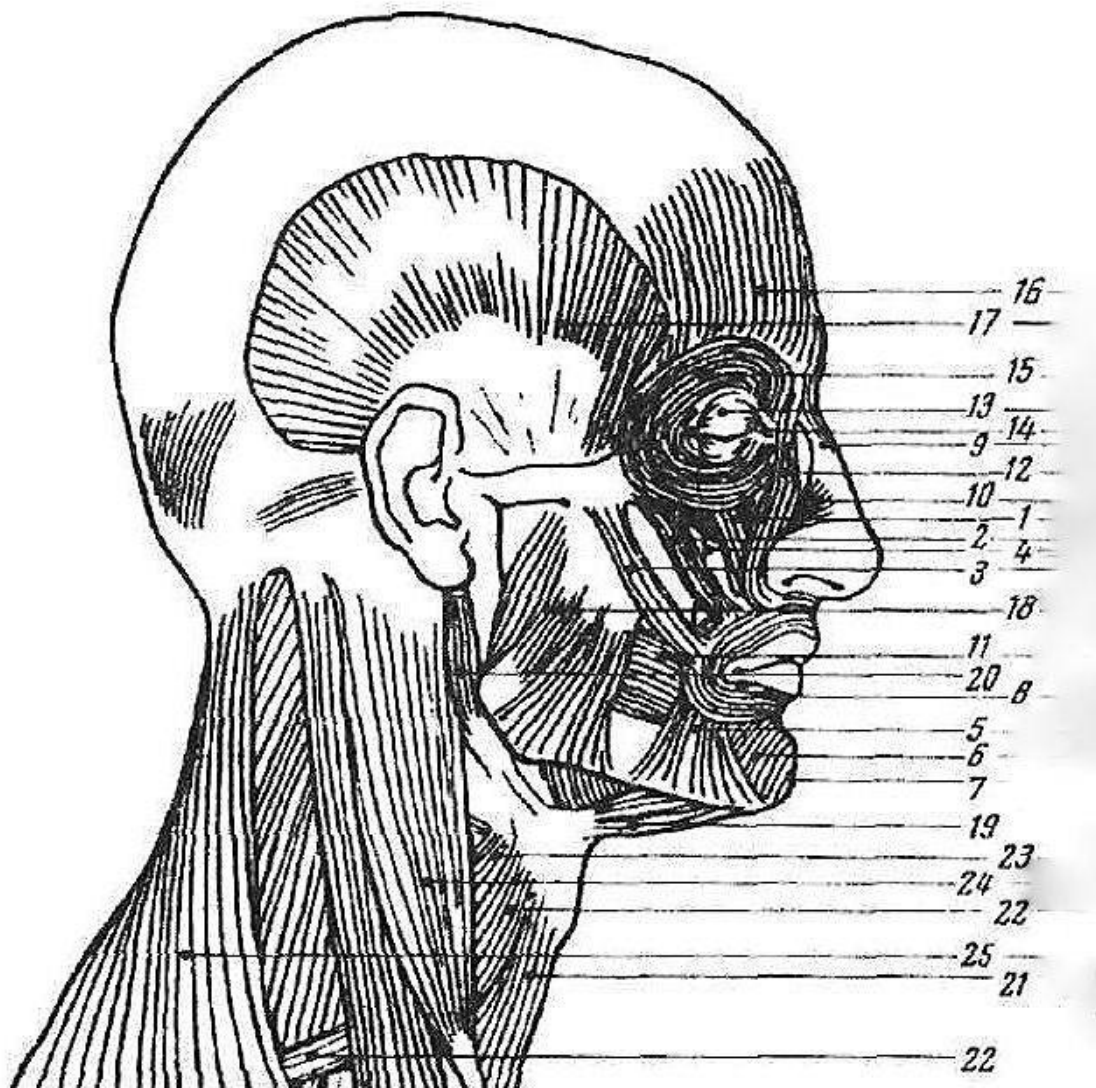

Рис.8 М'язи обличчя і шиї у профіль

1 – м'яз, що піднімає верхню губу; 2 – м'яз, що піднімає кут рота; 3 – великий виличний м'яз; 4 – малий виличний м'яз; 5 – м'яз, що опускає кут рота, або трикутний м'яз ; 6 – м'яз, що опускає нижню губу ; 7– м'яз, що піднімає нижню губу; 8 – круговий м'яз рота; 9– - пірамідальний м'яз носа, або м'яз гордіїв ; 10 – м'яз що зморщує носа; 11 – щічний м'яз, або «м'яз трубачів»; 12 – кутовий м'яз, або м'яз, що піднімає верхню губу; 13 – м'яз, що піднімає верхню повіку (частина кругового м'яза ока); 14 – слізний м'яз ; 15 – круговий м'яз повік; 16 - лобовий м'яз (частина потилично-лобового м'яза); 17 – скроневий м'яз; 18 – власне-жувальна м'яз; 19 - двочеревний м'яз (переднє черевце); 20 – двочеревний м'яз (заднє черевце); 21 – грудино під'язиковий м'яз; 22 – лопатко– під'язиковий м'яз; 23 - щито-під'язиковий

м'яз; 24 – м'яз підборіддя; 25 – грудино-ключично-соскоподібний м'яз; 26 – трапецієподібний м'яз .

Скроневий м'яз бере початок над скроневою западиною і перекриває м'яз скроневої фасції, звужуючись проходить під виличної дугою і прикріплюється до вінцевого відростка нижньої щелепи. Має віялоподібну форму і є найпотужнішим з жувальних м'язів.

Власне жувальний м'яз має форму товстого чотирикутного м'язу. Жувальний м'яз розташований в нижній частині обличчя і починається від нижнього краю виличної дуги, до кута нижньої щелепи. Волокна м'язу спрямовані косо вниз і вперед в нижньому шарі і навскіс і назад в верхньому шарі. Розташовані в глибині і не виходять на поверхню обидва крилоподібні м'язи. Внутрішній – йде від піднебінної і гратчастої кістки до внутрішньої поверхні нижньої щелепи. Зовнішній – розташований над внутрішнім крилоподібним м'язом і йде від гратчастої кістки до передньої частини шийки нижньої щелепи.

Щічний м'яз, або м'яз трубачів – це плоский чотирикутний м'яз, який прикритий позаду власне жувальним м'язом, але виходить на поверхню і заповнює простір між власне жувальним і круговим м'язом.

Група м'язів черепа розташовані під волосяною частиною голови, об'єднані, за допомогою черепного апоневроза, в один м'яз, який називають потилично-лобовим. М'язи, розділені поперечним апоневрозом.

М'яз, що зморщує брови – це маленький м'яз, який знаходиться глибоко і покритий круговим м'язом ока.

5. РОТ

Рот утворюється верхньою і нижньою щелепами. При цьому, кістки верхньої щелепи починаються безпосередньо під лобової кісткою і складаються з двох кісток зрощених між собою по середній лінії. По нижній лінії верхньої щелепи містяться лунки для верхніх зубів. Бічні поверхні носа утворюються лобовими відростками верхньої щелепи і з'єднуються з лобовою кісткою. При цьому посередині черепа створюється глибока западина – грушоподібний отвір носа.

Нижня щелепа також складається з двох половин, які зростаються в одну масивну кістку підковоподібної форми. Задні кістки кожної гілки нижньої щелепи переходять в довгасті суглобові відростки, які, в свою чергу, входять в суглобові ямки скроневих кісток і утворюють нижньощелепний суглоб. За

допомогою його відбувається рух щелепи вперед, назад і в сторони. Форму і величину щоки людини визначає місце з'єднання тіла кістки і її гілок – це своєрідний закруглений кут, який буває різним – гострим і тупим, залежно від індивідуальних особливостей людини, її віку і статі. *Аналогічно і зубні відростки – у дитини менше видаються, ніж у дорослого. В старості, коли зуби випадають, зубні альвеоли заростають, і вся нижня щелепа децю висувається вперед.*

Для художника особливо важливе значення має підборіддя, до якої прикріплюються м'язи обличчя, так як служить зручною точкою для вимірювання черепа. Трикутна випуклість підборіддя розташована безпосередньо під шкірою, і є вельми характерною рисою людського обличчя. Над підборіддям, через центр, проходить вертикальна лінія – місце з'єднання двох кісток нижньої щелепи. До підборіддя прикріплюються такі м'язи: м'яз, що піднімає верхню губу і висуває її вперед; м'яз, що піднімає кут рота – піднімає зовнішню частину верхньої губи; великий виличний м'яз – відсуває кут рота назад і вгору – є м'язом сміху; малий виличний м'яз – рухає зовнішню частину верхньої губи вгору, назовні і назад; м'яз, що опускає кут рота – м'яз печалі; м'яз, що опускає нижню губу; м'яз, що піднімає нижню губу; м'яз, що піднімає і випинає губу; круговий м'яз рота – знаходиться навколо рота надає форму губ. Круговий м'яз рота на верхній губі утворює носо-губну складку, що спускається від крил носа до кутів рота.

Через те, що губи складаються із м'язів і не мають хрящової основи, вони відрізняються високою еластичністю, можуть приймати різну форму і різноманітні емоційні вирази. Варто зауважити, що шкіра губ щільно обтягує червоний край. По середині верхньої губи є горбик, який спускається в сторону нижньої губи. На середині нижньої губи розташовується невелика увігнутість, яка йде у вертикальному напрямку, при цьому горбок відсутній.

Основна помилка початківців – це сприймання обличчя і всієї голови фронтально, площинно, а не як об'ємно. В наслідок цього, губи, ніс, очі та інш.. виходять плоскими. Для того щоб цього уникнути, потрібно більше дивитися на натуру під різними кутами.

Варто звернути увагу на повороти форми бічних сторін верхньої і нижньої губи - за рахунок них губи висуваються вперед. Також зауважити повороти форми з нижнього плану на передній на верхній губі і з верхнього плану на передній на нижній губі.

Художник повинен завжди перевіряти свою роботу над малюнком чи скульптурою, прагнути досягти простоти за допомогою кольору, а виразності

завдяки формі. Цього досягти допоможе знання анатомічної будови об'єкту, що відображається.

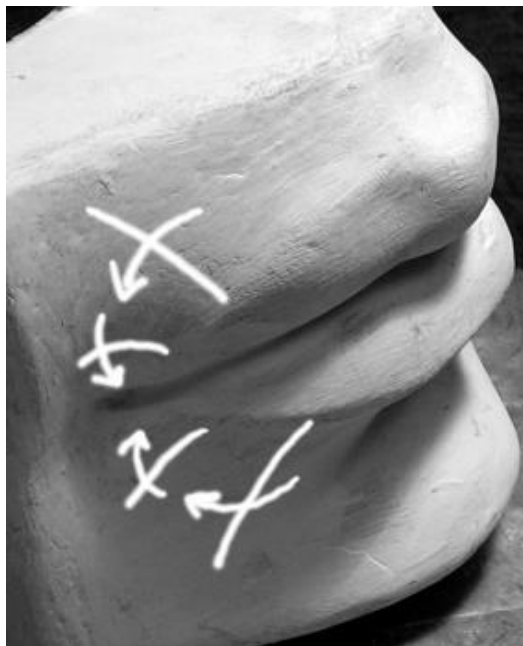

Рис. 9 Пластика губ (повороти форми бічних сторін)

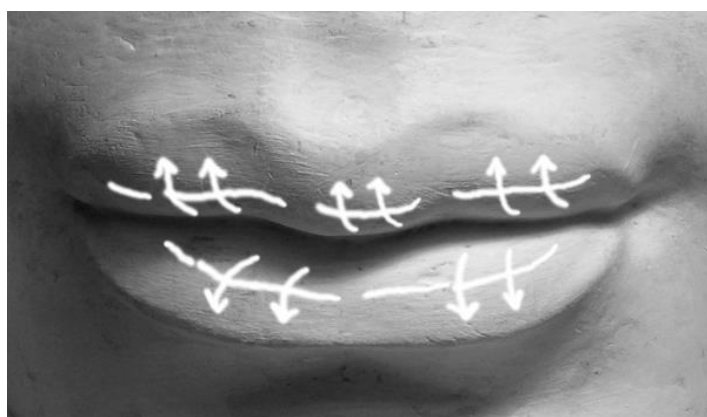

Рис. 10 Пластика губ (повороти форми верхньої і нижньої губи)

6. НІС

Ніс складається з зовнішнього носа і носової порожнини. Зовнішній ніс утворений з двох основних частин – з кісткової (кістки лицьового черепа) і хрящової і має вигляд піраміди покритої шкірою. У ньому розрізняють кінчик, корінь (перенісся), спинку, скати і крила. Бічні хрящі носа прикріплені до відростки верхньої щелепи переднього краю. Існує п'ять головних хрящів: верхній і нижній хрящ з кожного боку і середній, що

знаходиться між двома сторонами носа. Крила носа утворюють нижні бічні хрящі. Саме завдяки їм обумовлюється різноманітність форм носа у представників різних рас, а також через індивідуальні особливості. В даному випадку форма носа обумовлюється різними вигинами дуги, і відмінностями у формах хрящів.

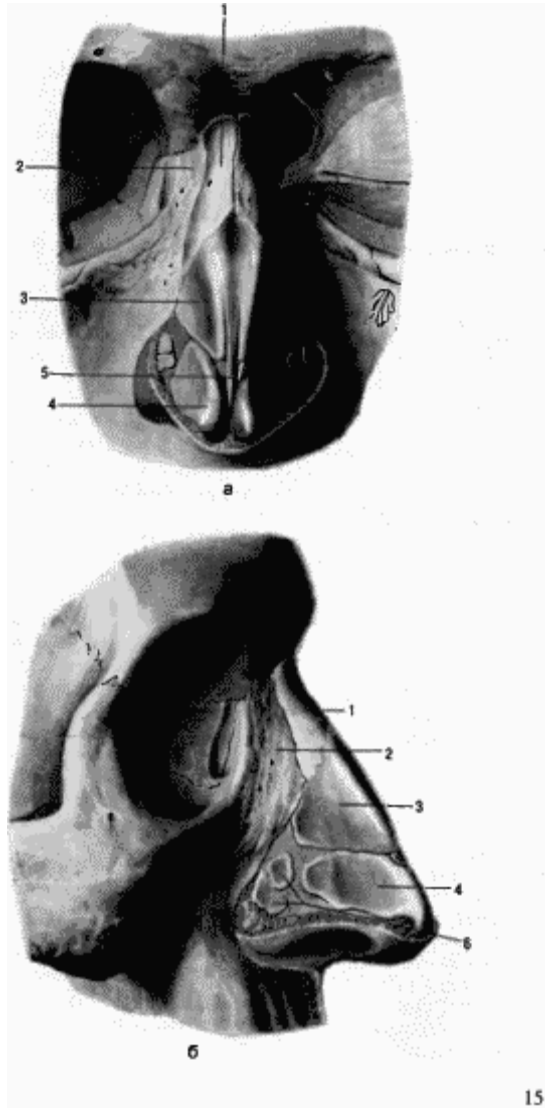

Рис. 11. Зовнішній ніс.

а-вид з переду; б-вид збоку

1 - носова кістка; 2 - лобовий відросток верхньої щелепи; 3 - трикутний бічний хрящ; 4 - великі хрящі крил носа; 5 - хрящ перегородки носа; 6 – сесамоподібний хрящ.

На носі м'язи майже не закривають форму кістки. *Для художника важливі такі м'язи носа такі:* пірамідальна м'яз носа – є ніби продовженням лобового м'яза; м'яз, що стискає крила носа; щічний м'яз;

кутовий м'яз носа –розташовується по обидві сторони носа, при скороченні розширює ніздрі; м'яз верхньої повіки – при скороченні змикає повіки; слізний м'яз – при скороченні розширює слізний мішок і сприяє витіканню сліз через слізні каналці.

Незважаючи на всі деталі і нюанси форми носа, художнику важливо бачити ще його пластику і пам'ятати, що *ніс має чотири основних плани*:

- передній, від перенісся до кінчика,
- бічні, від крила носа до слізозовиків (внутрішнього кута ока),
- нижній план (який, в свою чергу, ділиться на чотири маленьких плани)

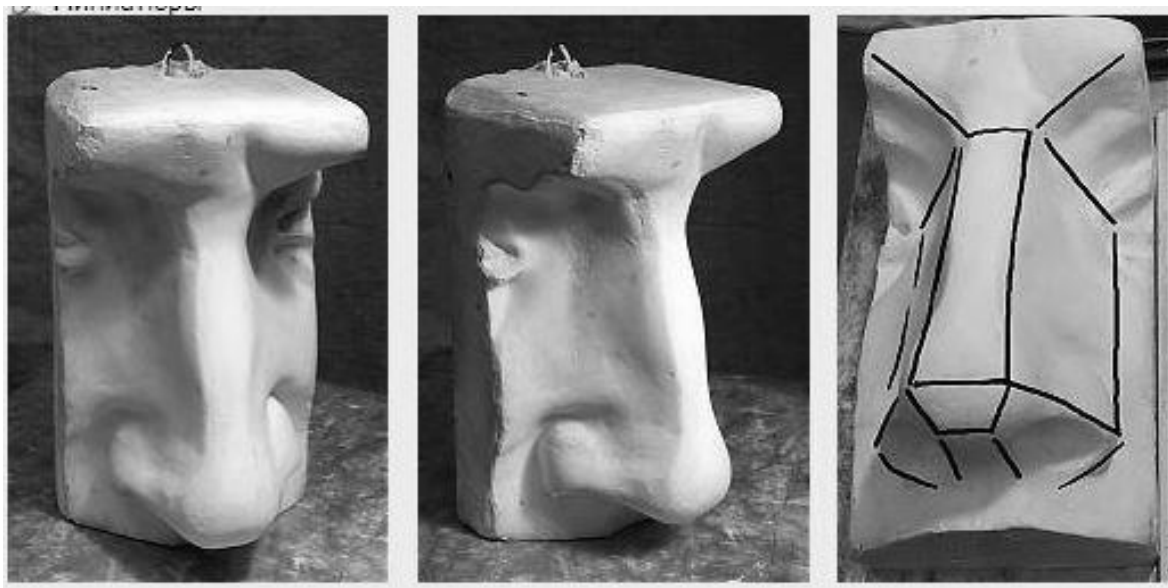

Рис. 12. Пластичні плани зовнішнього носа.

Зовнішній ніс дуже індивідуальний за особливими ознаками і має велику різноманітність форм і розмірів в природі, тому варто пам'ятаючи про анатомічну будову носа, звертати увагу на індивідуальні особливості натури.

7. ВУХО

Кожен професійний художник повинен уважно вивчити пластичну анатомію вуха. Вуха людини складається із шкіри, жирової тканини і сильно вигнутого хряща, який знаходиться на боковій стороні голови і прикріплюється до черепа. Хрящ доходить до зовнішнього слухового проходу і заглиблюється в його. Мочка вуха не містить хряща, вона складається із жирової тканини і шкіри.

Вушна раковина людини складається із внутрішньої і зовнішньої сторони. На внутрішній стороні є вдавнені місця, варто зауважити, що ці місця будуть випуклими із зовнішньої сторони.

Завиток (закруток) – це зовнішній вигнутий край вуха, залежно від індивідуальних особливостей, він має більшу, або меншу хрящову складку у верхній частині.

Протизавиток (протизакруток) – це коротша дуга, яка розташована паралельно закрутку. Верхня частина потизавитка має два гребінця, один з яких оминає западину трикутної ямки і переходить в зовнішній слуховий прохід, який, в свою чергу, захищається козликком. Опукла сторона козлика розташована на зовні, вона починається від глибокої западини, від якої художники починають заміри обличчя.

Навпроти козелка розташований протикозлик – це трішки менша опуклість, яка знаходиться по іншу сторону слухового проходу. Під протикозликом знаходиться мочка вуха.

Вушна раковина:

- 1 – мочка;
- 2 – міжкозликова вирізка;
- 3 – козлик;
- 4 – ніжка закрутка;
- 5 – нижня ніжка протизакрутка;
- 6 – трикутна ямка;
- 7 – верхня ніжка протизакрутка;
- 8 – закруток;
- 9 – човник;
- 10 – протизакруток;
- 11 – вхід у зовнішній слуховий прохід;
- 12 – протикозлик.

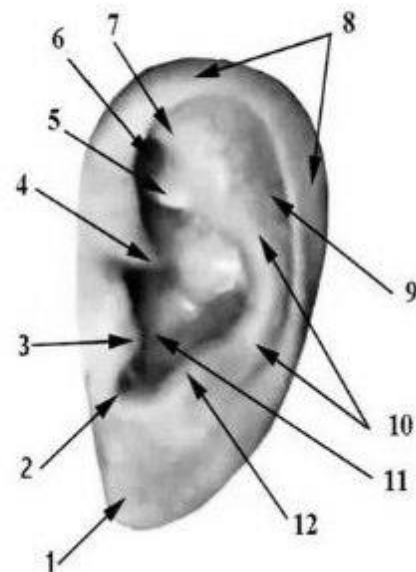

Рис. 13. Будова вушної раковини

Вухо кріпиться до черепа за допомогою м'язів, але вони зовсім маленькі, і не змінюють пластичну форму поверхні. Весь хрящ покритий тонкою, гладкою шкірою, яка щільно його облягає і повторює всі завитки. Хрящ вуха на просвіт буде відсвічуватися рожевим, за рахунок судин, які в йому містяться. У дітей хрящ тонший, а у дорослих – товстіший. Мочка вуха має не таку гладку, а більш оксамитову шкіру і не так просвічується. В старших

чоловіків мочка вуха і слуховий прохід може бути покритий незначним волоссям.

8. ОКО

Очне яблуко має кулясту форму і лежить в очних западинах черепа, які утворені різними кістками. Верхній край западини утворює лобова кістка, вона формує надбровну дугу. Очне яблуко покриває верхня і нижня повіка і складається воно з трьох оболонок. *Для художників важлива зовнішня білкова оболонка (склера), вона білого кольору, в молодості має синюватий відтінок, в старості – жовтуватий.* Спереду склера переходить в прозору рогівку, через яку світло надходить всередину ока. Позаду рогівки розташована райдужна оболонка – це кругла вертикальна пластинка з круглим отвором посередині – зіницею. М'язи, що знаходяться в райдужній оболонці, звужують зіницю при яскравому освітленні і розширюють його в темряві. Райдужна оболонка визначає колір очей і буває різного кольору – від світло-блакитного до чорного. Інколи зустрічаються в однієї людини очі різного кольору.

Повіки покривають передню поверхню очного яблука і мають форму сегмента кулі.

Поверхня очей блищить і волога, так як весь час змочується сльозами. Сльози виділяються слизовою залозою і потрапляють на поверхню очей проходять по ним до внутрішньої кутика ока. При плачі сльози переливаються через краю повіки.

Постійна вологість обумовлює блиск очей. Якщо джерело світла знаходиться близько, то воно відбивається не однаковими ділянками на поверхні обох очей. *Відблиск в одному оці знаходитиметься ближче до перенісся. Наприклад, якщо на правому оці відблиск лежатиме в середині зіниці, то на лівому – розташовуватиметься на внутрішній частині райдужної оболонки.*

Розріз між повіками називається очною щілиною; через нього видно частину очного яблука. Внутрішній кут ока закінчується гострим кутом, в глибині якого видно рожеве слізне м'ясце. На краях повіки ростуть вії, які захищають око від пилу, вітру, диму. *Край верхньої повіки знаходиться на рівні верхнього краю зіниці. Край нижньої повіки при погляді прямо вперед дістає до нижньої краю райдужної оболонки, але так як нижня повіка не рухається за рухами ока, то це положення при русі очей змінюється. Наприклад, при повороті очного яблука вниз, нижня повіка частково*

закриває райдужну оболонку знизу, при погляді вгору між радужної оболонкою і та нижньою повікою видно білкову оболонку. Натомість, верхні повіки сліdkують за рухом очного яблука. *Навіть при звичайних рухах очей, а також при мімічних рухах, місце торкання повік постійно змінюється.* Верхня повіка піднімається м'язом, що піднімає верхню повіку, а нижня опускається під дією власної ваги.

При відкриванні очей верхня повіка йде назад під шкіру, яка утворює над оком складку верхньої повіки. Залежно від індивідуальних особливостей і раси ця складка буває незначна, а інколи, навпаки, доволі помітна, сильно нависає над верхньою повікою, навіть іноді закриває самі край повіки і тоді вії виглядають з-під складки. В такому випадку очі виглядають припухлими, а очна щілина звужена.

Розташування очей у різних людей різне. Можуть бути глибоко посажені очі, або ж розташовані ближче до поверхні. З віком очі можуть злегка йти в глибину очної западини.

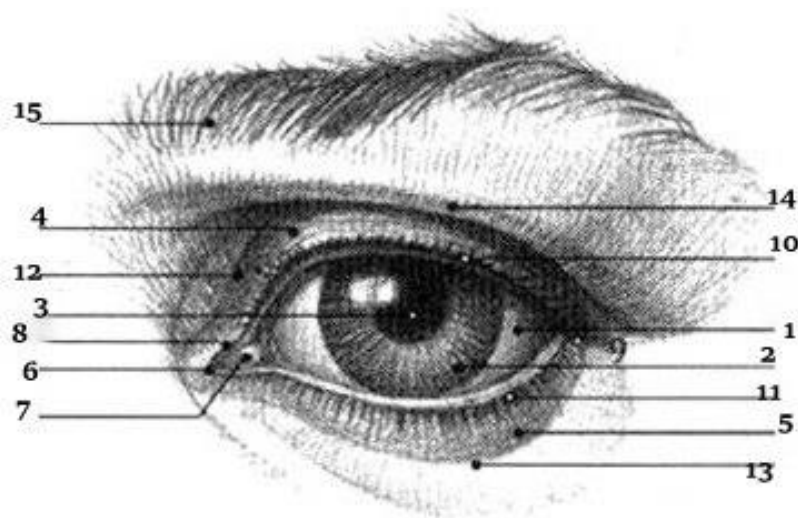

Рис.14. Пластична анатомія ока

- 1 - очне яблуко; 2 - райдужна оболонка; 3 – зіниця; 4 - верхня повіка;
- 5 – нижня повіка; 6 – слізник; 7 - слізне м'ясце; 8 - внутрішній кутик ока;
- 9 - зовнішній кутик ока; 10 - вії верхньої повіки; 11 - вії нижньої повіки;
- 12 - складка верхньої повіки; 13 - складка нижньої повіки;
- 14 - надочноямковий край; 15 – брова.

При побудові очей, художнику варто пам'ятати, що око, разом з повіками, утворює кулясте тіло, яке видніється між краями. Треба провести середню лінію і будувати око разом з повіками, ніби кулю, при цьому пам'ятати, що очна щілина не повністю симетрична. Очі доволі часто бувають не симетричні, не завжди лежать на одному рівні. Це є індивідуальна особливість кожної людини, саме ця якість задає портретну схожість.

Права і ліва брова, так само, як розрізи очей, часто лежать на різних рівнях і не завжди симетричні. Дуже часто, не зважаючи на те, що розташовані по краю лобової кістки, вони лежать навскоси – вище або нижче. Тому при побудові голови спершу знаходять форму лоба, а потім у будують брови.

Майстерність художника залежить від поміченої ним асиметрії правої і лівої сторін, головним чином асиметрії очей і брів.

З самого початку роботи над побудовою голови з натури, необхідно обов'язково дотримуватися послідовності у малюнку. Перш за все, потрібно вибрати точку зору, звернути увагу на лінію горизонту, це допоможе уникнути перспективних помилок

На сам перед слід ретельно розглянути голову, вивчаючи її з усіх боків. Потім, закомпонувати зображення і його ракурс на аркуші, побудувавши лінійно-конструктивну схему і, легкими дотиками олівця, загальний приблизний силует. Надалі перевірити правильність розміщення на полотні, і звірити його розміром. Варто зауважити, що зі сторони обличчя, як правило, має залишатися чуть більше вільного місця, ніж з боку потилиці.

Визначивши місце розташування і розмір об'єкту, можна приступити до побудови. При цьому слід відштовхуватися від середньої профільної лінії, що проходить уздовж всієї форми черепа і умовно розділяє обличчя симетрично на дві половини (праву і ліву). Будуючи форму за лінійно-конструктивною схемою, необхідно визначати розташування конструктивних (опорних) точок і ліній, постійно звірятися з натурою, уточнюючи пропорції, ступінь перспективного скорочення, положення щодо вертикальної контрольної лінії, так, щоб форма була відповідно до натури.

При побудові голови, або ж черепа у пластичній формі, варто враховувати всі вище сказані нюанси, при цьому дотримуватися об'ємності та умовної симетричності. При побудові деталей обличчя, варто пам'ятати про анатомічну будову.

9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович С. А. Малюнок і живопис [Текст] : методичні рекомендації / С. А. Антонович, В. А. Шпільчак. – К., 1990. – 28 с.
2. Баммес Г. Л. Изображение фигуры человека / Г. Л. Баммес. – Берлин, 2007. – 326 с.
3. Бараски К. Трактат по скульптуре. – Бухарест: Меридиане, 1964. – 292 с.
4. Бартенев І. А. Батажкова В. Н. Нариси історії архітектурних стилів : навчальний посібник / І. А. Бартенев. - М. : Образотворче мистецтво, 1983. - 124 с.
5. Басанець Л. В. Живопис [Текст] / Л. В. Басанець. – Одеса : ОДПШ, 2002 – 128 с.
6. Богданов Г. А. Реставрация станковой темперной живописи / Г. А. Богданов. - М. : Изобразительное Искусство, 2001. - 226 с.
7. Бойчук В.М. Практичне кольорознавство: методичні рекомендації / В.М. Бойчук / Луцьк: Твердиня, 2011. – 30 с.
8. Валериус С. С. Монументальная живопись. Современные проблемы: учебное пособие для студентов художественных заведений / С. С. Валериус - М.: Искусство, 1979. - 200 с.
9. Голубкина А. С. Несколько слов о ремесле скульптора. – М.: Гос. Третьяковская галерея, 2004. – 52 с., ил.
10. Кепинов Г. Каркас для фигуры // Художник. – 1973. – №4. – С. 59-60.
11. Кепинов Г. Лепка головы // Художник. – 1973. – №1. – С. 57-58.
12. Кириченко М. А. Основи образотворчої грамоти : навчальний посібник для студентів художньо-графічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів / М. А. Кириченко, - К. : Вища школа, 2002. – 188 с.
13. Кирцер Р. М. Рисунок и живопись / Р. М. Кирцер. – М. : Высшая школа, 1992.- 270 с.
14. Корниенко, В.С. О законах красоты : К вопросу о сущности эстетических явлений в действительности и в искусстве : монография / В.С. Корниенко. Х. : ХДУ, 1970. 224 с.
15. Королёв Б. Лепка с живой модели // Художник. – 1976. – №9. – С. 59-61. 11
16. Красноголовец О. С. Основи скульптури: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 171 с., 28 с. іл.
17. Лантери Э. Лепка / Перевод с английского А. Е. Кроль. – М: Издательство «В. Шевчук», 2006. – 336 с.

18. Туманов І. М. Рисунок, живопис, скульптура: Теоретико-методологічні основи комплексного навчання: Навчальний посібник. – Львів: Аверс, 2010. – 496 с.
19. Яцуненко А. А. Пластика. Види рельєфів: основи ліплення / А. А. Яцуненко. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 80 с.: іл.
20. Gottfried Bammes. Der nackte Mensch. – Dresden: VEB Verlag der Kunst, 1982. – 483 s.

Навчально-методичне видання

Автор: Прокопович Тетяна Анатоліївна, Галькун Тетяна Дмитрівна

«ЖИВОПИС, РИСУНОК, СКУЛЬПТУРА»

Прокопович Т. А., Галькун Т. Д.

«Живопис, Рисунок, Скульптура»: методичні вказівки до виконання практичних завдань з освітніх компонентів: «Живопис», «Рисунок» «Скульптура» / Т.А. Прокопович, Т. Д.Галькун – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. – 31 с.

Для науково педагогічних працівників і здобувачів ступеня бакалавра напряму підготовки 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація».

Друкується в авторській редакції

Видавець і виготовлювач –
Волинський національний університет імені Лесі Українки
43025 м. Луцьк, пр.. Волі, 13